

Жазира Қошанова,

Манаш Қозыбаев атындағы

Солтүстік Қазақстан

мемлекеттік университеті,

қазақ тілі кафедрасының

доценті,

Жанқуміс Әшірбекова,

математика және жаратылыстану

ғылымдары факультеті,

химия мамандығының студенті

Әже - қазақы тәрбиенің бастау бұлағы

«Тәрбие тал бесіктен»

демекші, жас үрпақтың

тәрбиесін кімге тапсырмақпаз?

"Мен үш нәрсeden қорқамын. Өзінің сәбиіне бесік жырын айта алмаған анадан, өзінің нәмересіне ертегі айта алмаған ата мен әжеден, екі қазақтың бір-бірімен орысша сөйлесіп тұрганынан қорқамын", - деп Бауыржан Момышұлы атамыз айтқандай, мен де осы үш тың дүниеден қорқамын. Осы дүниелердің басты кіндігі тәрбие деп ойлаймын. Тәрбие бар жерде осы басты үш мәселе бүгінгі таңда шешімін таба алмаған үлкен сұраққа айналмас еді деп ойлаймын.

Бесік жырын айта алмайтын аналарымыз бен өзінің нәмересіне ертегі айта алмаған әжелеріміздің де бала кездерінде бесік жыры мен ертегіге сусындал өспегені айдан анық. Ауыл үлкендерінің жаңында жүріп, олардың өнегелі әңгімесін тыңдал, ертегіге құлақ құршының қандырып, қанатына жан бітіріп өскен баланың сана-сезімі басқалардан ерекше болып қалыптасқанымен қоймай, олар өзінің келер үрпағының бойына дарыта сінірген өнегелі әңгілмелерімен таң ғажайып ертегілерін паш етіп тәрбиелер еді.

Қара көз бауырларымыздың орыс тілінде сөйлесуі де үйдегі көрген тәлім-тәрбие мен үлгі өнегенің ұшығы деп білемін. Кішкентай бұлдіршіндердің де орысша шүлдірлеп жүргенін күнде байқайтын күнге де жеттік. Иә, өздерінің қазақ екенін білмейтін үрпаққа не дей аламыз?

Ойымды одан әрі толықтырсам, бұрын ата-ана баланың бойына ұлттық салт-дәстүрді сіңіруге мән беріп, тәрбие мәселесін әжелеріне тапсыратын. Бүгінгі таңда жас

ұрпақтың көзқарасы өзгерген. Қазақ қоғамы одан ұтылып та ұмытылып бара жатқан тәрбие жоқтың қасы. Қазакта ата-әжесінің тәрбиесін көрген бала зерек болады, айналасына да ерекше көзқараспен қарап үнемі ізденіс үстінде жүреді.

Әже-отбасының алтын қазығы. Өмірден көргені мен түйгені мол әжелеріміздің тәрбиелеген баланың ең алдымен тілі тез шығады. Өйткені әже баламен үлкен адамша сөйлеседі. Сол себепті әже тәрбиелеген бала сөздің мәнін біледі. Бала үнемі үлкендермен бірге жүріп, олардың өнегелі әңгімелерін, тарихтан шерткен сырларын, ән-жырларын, шежірелерін тыңдал өседі, онымен қоса әже шаңырақтағы қарым-қатынасты реттейді, балаларды мейіріммен, ақылымен өмірге бейімдейді. Әжелер үнемі «арынды аяқ асты етпе», «үлкеннің жолын кеспе», «біреуді жамандама», «бөтен адамның ала жібін аттама» деген сияқты адамгершілікке баулытын сездерді қайталап, жақсы-жаманды ажыратуды, үлкен-кішіні танытып, міnez-құлық, тіл тәрбиесін қалъГпастырып, бала-ға үй шаруасына бейімделуді үйретіп, елгезек, тілалғыш, мейірімді болып өсуіне үлкен үлес қосады.

Әжелер батырлар жырын айтып баланы ерлікке баулып қана қоймайды, атабабасының тарихынан хабардар етіп отырған. Әдетте әже тәрбиесін алған баланы жүрт «тәрбиелі бала», «көргенді бала» деп баға беріп жатады. Өйткені әженің мейіріміне бөленіп, тәрбиесін алып өскен бала өжет, рухы биік батыр әрі мейірімді, адал болып өседі. Сондықтан әжелерді таптырмас тәрбие мектебі дейміз. Фасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып кележатқан ұлы құндылық, тәрбиенің қайнар көзі.

Әже алдын көріп, тәлімін алған, тарихта есімі қалған ұлылар көп. Зере әжесінің зорделі аңыз-әңгімелері мен жыр-дастандарын тыңцап өскен бала Абай дана Абайға айналды. Ал Айғанымдай әженің тәрбиесін алған Шоқан қазақтың мандайына біткен жарық жүлдізы болды. Бұдан өзге Біржан сал, Мұхтар сынды қазақтың біртуар азаматтары да әженің тәрбиесін көріп, әженің алақанынан түлеп ұшқан. Яғни, қазақтың нар тұлғалы азаматтарының көбі әже мектебінен сусындал өскен адамдар.

« - Е-е... Бұлдыр-бұлдыр күн өткен. Бұрынғыдан кім өткен?» деп басталатын Абайдың әжесі Зеренің ұлағатты әңгімелерінің өзі неге тұрады десенізші?!

М. Өуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясының «Қайтқанда» дейтін тарауында: «Абай биыл ғана анық бағалады. Бұның әжесі біртүрлі шебер әңгімеші еken. Қызық сөйлейді. Әңгімесінің барлық жерін дәмді ғып, қызықтырып айтады. ...Әжесі әуелде көп-көп ертегілер айтқан. «Еділ -Жайық», «Жұпар қорығы», «Құла мерген» - бәрі де айтылды. Оның әңгімелерін түсте де, кешке де, тіпті кеш бойы да Абай айтқыза беретін болды. Бертін келе, тәуір болып алған соң, әжесінен тағы бір әңгімелер тапты. Ол осы ел ішінде Зеренің жасынан бергі көргені, естігені жайындағы әңгімелер. Ел мен елдің шабысы, таласы жайында бірталай қундер айтты. Осыдан жиырма-отыз жыл бұрын Найманның осы елге, осы ауылға шапқанын, сонда Бостанбек деген өзінің асыранды баласы өлгенін және Найман қолынан осы ауылға тұтқынға түсіп, жыл жарымдай кісенде жатқан Қожамберді деген ақын жайын айтады. Соның көп өлеңін шұбыртады. Басқада «Қарашор шапқан» сияқты шабысты, жортуылды айтады. Тағы бір қундер Мамыр, Еңліктей қыздардың қайыларын да айтып берді. Абай қажымай, жалықпай ылғи ғана ынтыға тыңдайтын. Зере ел шабысын әңгіме еткенде, сол істердің бәрін ел басына әлек салған, ұлардай шулатқан кесел құндей айтатын. Кішкентай қунінен ертегі әңгімені көп сүйетін

бала осы жазда, тіпті көп есітіп, көп біліп алған сияқты» деп келетін жолдар бар ғой. Бұл бала Абайдың дана Абайға айналуына әсер еткен мысалдың бірегейі десек те болады.. Осы мысалдың өзі-ақ, «Әже» тұлғасының қоғамдағы рөлін айшықтап, жеріне жеткізе бейнелеп тұр.

Бірақ, қазір мұндай әжелер саусақпен санарлық.

Әйткені бүгінгі ұрпақтың ұлкендермен қарым-қатынаста өздерін ұстаяу, жаман қылықтарға жақындығы әже тәрбиесінің жетіспей тұрғанының айқын дәлелі.

Дүниеге келген сәбиді көзін ашқаннан құшағына алып, бесік жырымен әлдилеп, ес білгенде ертегі- жырлармен сусыннататын әженің орны ойсырып, бейнесі көмескіленіп кетті. Көп қазақтың отбасында әже тәрбиесі деген ұғым өшіп, ұрпақ жалғасы үзіліп қалды. Әжесінің басқан ізін андып, бауырына тығызып, етегіне оратылып жүретін кешегі бала, бүгінгі ата-аналардың көбі заман талабы деп, европалық тәрбиені таңдады.

Туган баласын әжесімен араластырмайтын болды. Кейбір әжелердің де бұған онша құлқы жоқ. Тіпті кейбір отбасыларда немересі әжесін бос уақыты көп бала тәрбиешісі деп қабылдайтыны өкінішті-ақ.

Бүгінгі таңда әже мен немере арасының алшақтауының түпкі себебі – жұмыс бастылықта. Әжелер зейнеткерлікке шыққанмен жұмыс істеуге мәжбүр. Сондықтан немерелеріне уақытын бөле алмайды. Екіншіден, жас ата-аналардың көбі ұлкендерге лайықты құрмет пен сыйластықтарын көрсете алмаудында.

Әже немересіне бір нәрселерді түсіндіре бастаса, келіні бірден тоқтатып тастайды. Ал баланың көзінше ұлkenge құрмет көрсетілмеген соң, ол да сыйлаудан қалады.

Әже немересіне әке-шешесінің бере алмаған махаббатының орнын толықтырғаны жөн. Алайда дастархан басында әжелеріміз салт-дәстүрді, ұлттық тәрбиені насиҳаттайтын әңгімені емес, телесериалдан көргендегі мен теледидар мен әлеуметтік желі арқылы келген небір жәйттер жайлыштып отырады. Өзінің көкірегі сайрап тұрмаған соң, не айтсын. Сондықтан қазіргі әжелер арасында ұлттық тәрбие бере алатындары аз.

Қазақ халқы ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрден ажырап бара жатыр. Қазақтың бесік жырын шетелдің даңғаза әуені алмастыrsa, ертегінің орнын телеарна мен компьютердегі ойындар, түрлі мультфильмдер алмастырды. Ал әженің орнын техника басты.

Кейбір ата-ана зейнет жасындағы енесі бола тұра, жалдамалы тәрбиеші ізден шарқ ұрып жүреді. Оның себебі ата-енелері бала бағудан шаршағандықтан, немере баққылары келмейтіндіктен екен. Осылайша әжелеріміз өзінің артынан ерген ұрпағын тәрбиелеуден қашып, «әжелер мектебінің» болмысын әлсіретіп алды. Бұрын ата мен әженің ұл-қызына, немере-шөбересіне айттар ақылы, көрсетер үлгісі мол еді. Бүгінгі әжелердің бұрынғы әжелермен салыстырғанда өмір сұру қалпы, тәрбиеге ден қоюы өзгерген.

Бірақ барлығына күнә тағудан аулақпын. Мәселен қалалы жерде тұрса да әжелерімізге немересінің бойына ұлттық тәрбиені сіңіруіне еш кедергі жоқ екеніне талай көзім керді. Күні бүгінде көп қабатты үйдің ауласында үстіне камзол киіп, басына орамал таққан әжелерімізді жиі көремін.

Далаға немерелерін ertіп шығып аулада асыр салып ойнатып, немерелеріне қуаныш, шаттық сыйлап, махаббатына бөлендіріп жүрген әжелеріміз баршылық. «Әже көңілдің ажары, Немере өмірдің базары».

Қазақ - басынан қандай нәубет етсе де, заман болса да үрпағына ұлағатты тәрбие бере алған халық. Ұлтжанды ұл, қылышкы қыз тәрбиелеген. Ауылдың бір баласы тәрбиеіздік танытса, туған-туыс, бір рұлы ел болып, қала берді бүкіл ауыл болып атсалысқан. Әсіресе, көпті көрген қарт ата мен әженің тәрбиесі үлкен рөл атқарған.

«Ел болам десен, бесігінді түзе», - дейді Мұхтар Әуезов. Ал бұл сөздің өз мәнінде жүзеге асуының түп негізін әжелер өнегесінен алғып қарауымыз да заңды секілді. Бұл ұлағатты сөз кез келген адамды, ең алдымен, өз елінің салт дәстүріне деген жанашырлыққа, ұлттың ұлы мұратына деген адалдыққа, Отанға деген шынайы тазалыққа үйретері һәм имани нұрға жетелері хақ. Осыдан-ақ, әжелер мектебі - бұл ұғымды бойға тереңнен сіңіретін бірден-бір жол десек, еш қателеспеспіз.

// Молодежная - Жастар.- 2019.- 28 наурыз.